DOI: 10.30816/ICONN4/2017/94

Nume de zei și de zeițe în cultura românească veche

Gheorghe Chivu
Universitatea din București, Facultatea de Litere
Academia Română

Names of gods and goddesses in old Romanian culture

Abstract: Names of gods and goddesses in Greek and Roman mythologies are commonly considered proofs of speakers' classical culture. The information on Greek-Latin mythology and the employment in texts of names of divinities illustrating it have been interpreted, almost without exception, as signs of cultural renewal in modern Romanian writing. The Enlightenment, particularly receptive to Latin, Old Greek or Romance Western Literature, followed by classicism and romanticism, literary currents that facilitated the dissemination into Romanian space of texts representative of Western modern culture, favoured the reception of themes and ideas associated with mythology. These aspects were often illustrated by means of proper names as signs of a new artistic sensibility and as stylistic markers.
Historical dictionaries of the Romanian language further argue this idea by referring to the generally accepted meaning of the lexeme *dumnezeu* (*god*) and its synonym *zeu* (*deity*) in the old Romanian literary language, the former seldom used as a common noun before the end of the 18th century. In monotheistic religions, such as Christianity, the two nouns, *dumnzeu* and *zeu*, designated "the supreme, eternal being, the primordial transcendent cause, the fundamental principle of existence and universal order, the creator and judge of the world" (*Dicționarul limbii române* [Dictionary of the Romanian language]) whenever they were used in the singular, usually articulated form and many times as proper names. In the plural and with direct reference to polytheistic religions, the nouns indistinctly denoted "pagan deities, false gods, idols, deities; beings imagined as having supernatural powers" (*Dicționarul limbii române* [Dictionary of the Romanian language]).
Therefore, the occurrence of proper names designating gods and goddesses in Greek-Latin culture and mythology is scarce in old Romanian texts. The dissemination of these names can be explained especially through the type of text (secular or religious) and the form and content of the sources used by translators. However, the rare citation and use of the names of Greek or Roman divinities in old Romanian writing, as well as the current meaning of the plural forms *dumnezei* and *dumnezeițe* or *dumnezeoaie*, as opposed to the singular *(dumne)zeu*, must not be linked with the lack of knowledge of Greek-Roman mythology. They should be related to the prohibition imposed by church officials (constantly promoted by canonical texts) on the use of names of "idols, false gods", which were considered elements resulting from the influence of heathen beliefs.
Keywords: old literature, mythology, *dumnezei* (gods), *dumnezeițe*, *dumnezeoaie* (goddesses).

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

1. Cunoașterea și utilizarea numelor zeilor și zeițelor din mitologiile greacă și romană sunt considerate, în mod curent, probe ale culturii clasice a vorbitorilor. Iar informațiile privind mitologia greco-latină și consemnarea în texte a numelor divinităților care o ilustrează au fost receptate, aproape fără excepție, în spațiul nostru cultural, drept semne de înnoire culturală specifice scrisului românesc modern.

Iluminismul, cu deschiderea marcată spre literatura apuseană de expresie latinească, grecească veche sau romanică și apoi, deopotrivă, clasicismul și romantismul, curente literare care au permis receptarea culturii moderne occidentale, au facilitat pătrunderea unor teme și a unor idei asociate cu mitologia sau ilustrate nu o dată prin nume proprii devenite deopotrivă semne ale unei noi sensibilități artistice și marcă stilistică. (Așa-numita „aluzie mitologică", frecvent atestată în literatura românească a secolului al XIX-lea, a favorizat utilizarea numelor unor divinități ca autentice substantive comune – mă gândesc, de exemplu, dintr-o serie ce poate fi oricând îmbogățită, la Adonis, la Afrodita, la Apolo, la Hercule sau la Minerva –, iar *zeu* și *zeiță*, asimilate, surprinzător, dar semnificativ, de vorbitorul nespecialist, fondului neologic modern, au început să aibă sensuri figurate, pătrunse în uzul literar și acceptate destul de rapid în vorbire.[1])

Dicționarele istorice ale limbii române argumentează suplimentar această constatare prin sensul dat în mod curent în româna literară veche (cu reflexe în limba literară actuală) lexemului *dumnezeu* și sinonimului său *zeu*, ultimul puțin utilizat ca substantiv comun înainte de sfârșitul veacului al XVIII-lea. (Atestările substantivului moștenit *zeu* trimit, practic, numai la texte anterioare mijlocului veacului al XVII-lea, continuitate de utilizare având doar interjecția *zău*, devenită populară și familiară, în epoca modernă.) Desemnând în religiile monoteiste, precum creștinismul, în asociere obligatorie cu forma de singular, nu o dată articulată și având constant regim de nume propriu, „ființa supremă, eternă, cauza transcendentă primordială, principiul fundamental al existenței și al ordinii universale, creatorul și judecătorul lumii" (după cum glosează *Dicționarul* general al *limbii române*, numit în mod curent *Dicționarul Academiei*[2]), cele două substantive, *zeu* și *dumnezeu*, numeau (și încă numesc) indistinct, la forma de plural și cu referire expresă la religiile politeiste, „divinități păgâne, bozi, idoli, zeități; ființe imaginate ca având puteri supranaturale". (Definiția este extrasă din nou din *Dicționarul* academic al *limbii române*[3].)

Această semnificație globalizantă, devenită, prin utilizare repetată, informație culturală cu valoare generală, sugerează ideea că mitologia greco-latină nu a fost cunoscută de către vorbitorii mai mult sau mai puțin instruiți ai limbii române vechi, respectiv de către cititorii vechii noastre literaturi.

---

[1] Vezi atestări în *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIV, Litera *Z*, [București]: Editura Academiei Române, 2000, s.v. *zeu* și *zeiță*.

[2] *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul I, partea a 6-a, Litera *D. discord-dyke*, [București]: Editura Academiei Române, 2009, s.v.

[3] Cf. *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIV. Litera Z, București: Editura Academiei Române, 2000, s.v. *zeu*.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Iar caracterul predominant religios, de factură creştină, al vechilor noastre scrieri literare şi tipul, respectiv conţinutul celor mai multe texte transpuse sau create în limba română până în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, când se manifestă activ influenţa iluminismului, atât a celui de tip apusean, cât şi a celui venit prin filieră neogreacă, par să argumenteze aceeaşi idee.

(Pornim de la premisa că limba textelor cunoscute reflectă, de regulă, starea limbii vorbite, iar aceasta din urmă este martor relevant al nivelului de dezvoltare şi al modului de manifestare a unei culturi.)

2. Primele traduceri biblice româneşti dovedesc însă contrariul, întrucât, spre exemplu, cele dintâi versiuni, relativ contemporane, ale *Apostolului,* păstrate în *Codicele popii Bratul* (copiat la Braşov în 1559–1560), în aşa-numitul *Codice Voroneţean* (celebrul manuscris nord-moldovenesc, datat filigranologic între 1563 şi 1583[4]), sau în tipăritura coresiană, scoasă la Braşov, în 1566–1567, conţin referiri explicite la *Iupiter*, menţionat sub numele grecesc *Diopet,* şi la *Artemida*: „spre despus fiind marelui *Artemidea* şi *Deopetului*" (Codicele Bratul, 211)[5], „spre despusu fiindu mariei *Arrtemide* şi lu *Diopetu*" (Codicele Voroneţean, 6v)[6], „spre despus fiind atâta mare şi *Artemidea* şi *Diopetovi*" (*Apostolul* lui Coresi, 92–93)[7]. În cea mai veche versiune manuscrisă a cunoscutei cărţi biblice, transcrisă de popa Bratul din Braşov, citim de asemenea: „făcea case de argintu *Artemideei*" (206), „mariei zeiasă casa *Artemideei*" (207), pasajele menţionate având în *Codicele Voroneţean,* manuscris puţin mai recent decât copia popii Bratul, forma „făcea case de arrgintu *Arrtemideei*" (4v), respectiv „a mariei dumnedzeaie casă, a *Arrtemideei*" (5r), iar în *Apostolul* coresian: „făcea casă arginţită *Artemideei*" (91), respectiv „marea dumnezeiţa casa *Artemida*" (91). Versiunea *Apostolului,* cuprinsă în *Noul Testament de la Bălgrad*, tipărit din 1648, înlocuieşte numele grecesc al zeiţei, urmare a utilizării unei versiuni latineşti a textului, cu numele corespunzător latinesc: „beseareca a marei dumnezeiasei *Diianii*" (160v). Consecinţă a aceluiaşi model latinesc, *Iupiter* ia locul mai vechiului *Diopet*: „cinsteaşte pre mare dumnezeiasa *Diana* şi chipul lui *Iupiter* pogorât" (160v)[8]. În vreme ce, în *Biblia de la Bucureşti*, pasajul se modifică prin întoarcere la tradiţia ortodoxă a textului, în: „e purtătoare de grija beseareciі *Artimidei,* dumnezăoaiei cei mari, şi a lui *Diopetus*" (847)[9].

---

[4] Vezi sinteza din I. Gheţie, Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română,* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 191–213.

[5] *Codicele Bratul*, ediţie Al. Gafton, Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2003.

[6] *Codicele Voroneţean*, ediţie M. Costinescu, Bucureşti: Editura Minerva, 1981.

[7] Coresi, *Lucrul apostolesc. Apostolul,* ediţie facsimilată I. Bianu, Bucureşti: Cultura Naţională, 1930.

[8] *Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648*, reeditat din iniţiativa PS Emilian, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988.

[9] *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688,* retipărită după 300 de ani, în facsimil şi transcriere, Bucureşti: Editura Institutului

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Numele unor zei și ale unor zeițe din mitologia greacă sau latină sunt consemnate și în alte scrieri religioase din a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau din primul deceniu al veacului următor.

Astfel Dosoftei, cărturarul cunoscător și utilizator avizat atât al limbii grecești, uzuală în ortodoxia răsăriteană, cât și al limbii latinești, corelează, în *Parimiile preste an* (tipărite în 1683), într-un pasaj ce reprezintă, desigur, o redactare proprie, numele grecești și latinești ale unor divinități importante: *Afrodita* sau *Chipra* și *Venera*, *Cron* sau *Saturnus*, *Zeves* sau *Iovis* și *Dumnedzăul Tunului*, respectiv *Athina, dzâna-nțălepciunilor* (III, 123v–124r)[10].

Iar Antim Ivireanul, celebrul mitropolit muntean, folosește în *Cazania la Sfântul Nicolae* din *Didahii,* culegere originală de predici, păstrată în mai multe copii, cea mai veche datând din primele două decenii ale veacului al XVIII-lea, numele *Afrodita* (51)[11]*,* iar în *Chipurile Vechiului și Noului Testament* (text datat iulie 1709) reține informația că Antioh Epifanes (rege între anii 175 și 164 înainte de Hristos) a pus „idolul *Diei Olimbiului* [adică statuia lui Zeus] în beseareca Ierusalimului" (311)[12].

Atestări ale numelor unor divinități grecești sau latinești pot fi întâlnite și în multe scrieri laice traduse, prelucrate și copiate în limba română în secolele anterioare pătrunderii iluminismului în spațiul nostru cultural.

În *Cronica universală,* compilată de călugărul oltean Mihail Moxa, în deceniile de început ale veacului al XVII-lea, pe baza unor surse între care se afla și *Cronica* lui Constantin Manasses, alături de *Apolon*, consemnat ca divinitate („ducea daruri *lu Apolon*" 34r), apar *Afrodit* (6r), *Aris* (6r), *Ermia* (6r) și *Zevs* (6r), toate notate ca nume date planetelor Venus, Marte, Mercur și Jupiter[13].

În paginile *Istoriilor* lui Herodot, transpuse în limba română de Nicolae Milescu Spătarul, între 1668 și 1670[14], dar cunoscute exclusiv printr-o copie târzie, în care numele proprii din paginile originalului nu vor fi fost, desigur, înlocuite, sunt notate, dintre divinitățile grecești: *Apollon* (I 87, IV 159, VII 26), *Artemis* (I 26, II 137), *Posidon* (II 43), *Triton* (IV 179, 188) și *Zef(s)* (IX 122, V 105, VII 56)[15].

Constatări similare pot fi făcute prin lectura *Ceasornicului domnilor*, versiune românească pentru *Horologium principum*, celebra carte a lui Antonio de Guevara. În textul datorat lui Nicolae Costin, învățatul fiu al cronicarului Miron Costin, sunt consemnate, dintre divinități: *Apollo* și „capiștea" lui din Delfi (256; vezi și *Apolon* 360,

---

Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988; cf. *Biblia 1688*, I-II, ediție V. Arvinte și I. Caproșu, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001–2002.

[10] Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ediție M. Ungureanu, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012.

[11] Antim Ivireanul, *Opere,* ediție G. Ștrempel, Editura Minerva, 1972.

[12] Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament,* în Arhim. Sofian Boghiu, *Sfântul Antim Ivireanul și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, București: Editura Bizantină, 2005, p. 31–123.

[13] M. Moxa, *Cronica universală,* ediție G. Mihăilă, București: Editura Minerva, 1989.

[14] Vezi L. Onu, *Prefață,* în Herodot, *Istorii*, București: Editura Minerva, 1984, p. VII.

[15] Herodot, *Istorii*, ediție L. Onu și L. Șapcaliu, București: Editura Minerva, 1984.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

541), *Berecintia* (nume notat și sub forma *Bereținția*, 569), *Ian* [adică Ianus] (569), *Iunon*, „bodzul" lui Nero (21; vezi și 254, 255), *Jupiter (Zevsu)*, „dumnedzăul dumnedzăilor" (389; vezi și *Iupiter* 392, 569, 665; *Zevsu* 612), *Mars(u)*, zeul războiului (17, 196, 360, 569, 610; notat și sub forma *Martie* 452, 621), *Miercurie* [adică Mercur] (390), *Țeresa* (scris: *Țețera*) [adică Ceres], „dumnedzăița" agriculturii (32), *Vesta* (569) și *Vinerea* [adică Venera] (678)[16].

Astfel de nume apar și în copiile câtorva așa-numite „cărți populare", texte de înțelepciune sau scrieri narative care evocă întâmplări sau fapte din perioada antică, pe baza unor surse provenind direct sau mediat din cultura grecească. Astfel în *Alexandria*, romanul istoric consacrat vieții și vitejiilor lui Alexandru Macedon, roman cunoscut în spațiul românesc încă din veacul al XVI-lea[17], se face referire la *„Amon dumnezeu"* și la *Apolon* (180)[18]. În *Istoria Troadei,* roman istoric, a cărui cea mai veche versiune românească acum cunoscută datează din 1689, sunt consemnate „biserica lui *Iracleu dumnedzău*" (93), „o capiște ... *a lui Apolon dumnedzău*" (104; vezi și 105) și este menționată o jertfă adusă de Menelau-împărat lui *„Dios dumnedzău"* (91)[19]. În *Esopia*, cartea de înțelepciune care povestește viața și pildele lui Esop, se face referire, într-o copie executată tot la finele veacului al XVII-lea, la „popi ai lui *Artemidie*" (123r) și la „biseareca lui *Apolon*" (145r)[20], iar într-o traducere nouă a textului, tipărită în 1795, Petru Bart, tipograf ardelean aflat, la sfârșit de veac XVIII, sub altă zodie culturală decât copiștii anterior menționați, face un comentariu în care sunt consemnați, dintre „dumnezeii elinești": *Apolon*, *Aris, Cron, Diia*, *Ermis* și *Zevs* (117; vezi și *„Die, dumnezeul* elinesc", 159; „alt boz, ce-i zic *Zevs*", 159; „Oh, *Zevs dumnezeu*!", 159)[21].

Aproape firesc, numele unor divinități greco-romane apar în traducerea prognosticului intitulat *Foletul novel,* făcută din surse italienești, la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, la cererea lui Constantin-vodă Brâncoveanu. Găsim aici *Afroditi* (58, 162), *Belona,* numită „dumnezoaia războaielor" (80, 163), *Cronos* (124), *Iupiter* (26), menționat mai frecvent sub numele *Zeus* (121, 124, 135; vezi și *Zevsu* 119), *Marsu,* „dumnezeul războaielor" (25, 28, 29), *Mercurie* (119, 124) și *Neptun* (25)[22].

---

[16] *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara, traducere de Nicolae Costin,* ediție G. Ștrempel, București: Editura Minerva, 1976.

[17] Cf. D. Simonescu, în *Cărțile populare în literatura românească*, I, București: Editura pentru Literatură, 1963, p. 6–7.

[18] Cel mai vechi manuscris al *Alexandriei*, copiat de popa Ioan Românul în anul 1620, fiind lacunar, prelu̇ăm numele ce trimit la mitologia grecească din versiunea ilustrată, în 1790, de moldoveanul Alexandru Negrule. (Vezi transcrierea acestei versiuni în *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, coord. G. Dumitrescu, București: Editura Sapientia Principium Cognitio, 2015, p. 177–221.)

[19] *Împărățâia lui Priam, împăratul Troadei, cetății ceii mari,* ediție D. Simonescu, în *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. 89–108.

[20] *Istoriia lui Esop*, ediție V. Barbu, în *Viața lui Esop. Studiu critic,* București: Editura Minerva, 1999, p. 175–208.

[21] *Esopiia*, ediție I.C. Chițimia, în *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. 117–160.

[22] *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693–1704,* ediție E. Vîrtosu, București: [f.e.], 1942.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Lista cea mai bogată de nume mitologice, predominant latinești, cunoscută din perioada acum cercetată, este însă cuprinsă în lexiconul latin-român (*Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*) alcătuit, în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea, de Teodor Corbea, învățat brașovean. Este o sursă cu relevanță aparte, dat fiind caracterul textului (dicționar cuprinzând informație de tip enciclopedic), cultura de tip modern a lui Corbea, dar mai ales pregătirea și ocupația de bază a comanditarului. (Realizarea versiunii în limba română a *Dicționarului latin-român* amintit[23] a fost cerută de Mitrofan, episcop de Buzău, fost colaborator, ca episcop de Huși, al mitropolitului Dosoftei.) Fapt relevant pentru mentalitatea și pentru cultura unora dintre vechii noștri cărturari, manuscrisul realizat de învățatul ardelean la cererea unei înalte fețe bisericești din Țara Românească, prelucrare masivă a sursei, nu simplă și fidelă traducere, cuprinde consemnări numeroase ale unor nume de zei și de zeițe, dintre care selectăm, spre ilustrare (păstrând doar semnificația mitologică și eliminând indicațiile gramaticale, specifice unui lexicon), câteva exemple (intrările articolelor au, firesc, formă latinească): *Aphrodite,* „dumnezăoaia Vineri" (47), *Apollo,* „al cântătorilor, al prorocilor și al doftorilor dumnezău" (47), *Artemis,* „Diana sau Luna" (56), *Bacchus,* „dumnezăul vinului" (68), *Bellona,* „dumnezăoaia războaielor" (72), *Ceres,* „dumnezăoaia grânelor" (96; vezi și *Țeres* 152), *Cupido,* „dumnezăul dragostei în chip de copil, fiiuleț̦ul lui Mars și al ii Venus" (140), *Demeter,* „Țeres, dumnezăoaia pâinei" (152), *Diana,* „Luna, dumnezăița vânătorilor, fata lui Iupiter" (158), *Flora,* „dumnezăița florilor" (206), *Jupiter* sau *Jovis,* „fiiul lui Saturnus, pre care l-au ț̦ânut poeticii prea de sus a fi" (274; vezi și 158, 311, 453), *Mars,* „dumnezăul războaielor" (302), *Minerva,* „dumnezăița învățăturei și a înț̦elepț̦iei, fata lui Iupiter, găsâtoarea tortului și a ț̦ăsutului" (311), *Neptunus,* „fiiul lui Saturnus, dumnezăul mărilor" (326; vezi și 274, 453), *Saturnus,* „tatăl lui Iupiter, Iunei, al lui Neptunus și Pluto, pre care în păgânime l-au ț̦ânut dumnezău" (453; vezi și 274), *Venus,* „dumnezăița dragostei" (537; vezi și 140)[24]. Iar lista poate fi oricând îmbogățită.

3. Atestările din literatura română veche ale unor nume ce desemnau, cu trimitere la mitologia greacă și la mitologia latină, *dumnezei* și *dumnezeie* sau *dumnezeoaie*, adică, în terminologie modernă, *zei* și *zeițe*, sunt, deci, în ansamblu, relativ numeroase și au o distribuție justificată în primul rând prin domeniul ilustrat de anumite scrieri și prin conținutul surselor utilizate de traducători. Ele apar de obicei în scrieri laice, dar nu lipsesc, după cum am arătat, atestările din texte canonice, bisericești. Autorii, traducătorii sau compilatorii acestor scrieri sunt, de regulă, cărturari din afara Bisericii, dar informații și comentarii semnificative provin din scrieri datorate unor înalte fețe bisericești.

[23] La baza manuscrisului datorat lui T. Corbea s-a aflat, după cum notează însuși cărturarul ardelean, ediția din 1604 a dicționarul latin-maghiar (*Dictionarium Latino-Hungaricum*) al lui A. Szenci-Molnár.

[24] T. Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione,* ediție A.-M. Gherman, [Cluj-Napoca]: Clusium, 2001.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Trei dintre consemnări, toate făcute în pasaje cu caracter original, datorate lui Dosoftei, lui Antim Ivireanul și, aproape un secol mai târziu, lui Petru Bart, cunoscutul tipograf ardelean, vin să ateste și ele, în contradicție cu informațiile oferite de dicționarele istorice ale limbii române, buna cunoaștere de către cărturari a datelor esențiale privitoare la mitologia grecească și la cea romană. Cunoaștere favorizată și de circulația în spațiul românesc a unor texte provenind din spațiul occidental, texte intrate adesea chiar în bibliotecile domnești sau în cele ale înalților ierarhi ai vremii[25].

În aceste condiții, citarea și utilizarea relativ redusă numeric a numelor unor divinități grecești sau romane în scrisul vechi, respectiv semnificația, devenită curentă, a formei de plural a substantivelor *dumnezei* și *dumnezeițe* sau *dumnezeoaie* trebuie puse, credem, în relație nu cu absența cunoștințelor privind mitologiile greacă, respectiv romană, ci cu interdicția, impusă de Biserică și susținută constant de textele canonice, de a utiliza și de a promova numele „idolilor, bozilor", considerate elemente datorate influențelor exercitate de credințele păgâne.

Se știe, desigur, că în *Cele zece porunci,* intens difuzate prin tipar sau prin copiere încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, când apare versiunea românească a *Catehismul* coresian, se spunea: *„Eu sânt domnul Dumnezeu al tău, pre lângă mine dumnezei striini să n-aibi"* (4v)[26]. Tot în veacul de început a scrisului literar în limba română, interdicția menționării numelor divinităților păgâne era reluată în paginile *Paliei* tipărite, în 1582, la Orăștie: *„despre alți domnedzei să nu nici pomeniți, nici den gură-vă să nu-i audză"* (255)[27], iar pasajul revine în paginile *Bibliei de la București* în redactarea: *„de numele altor dumnezei să nu vă aduceți aminte, nice să să auză den gurile voastre"* (55)[28].

„Porunca" a fost de timpuriu întărită printr-o anumită interpretare a semnificației numelor divinităților greco-latine, interpretare promovată de oficialitățile bisericești în virtutea canoanelor religiei creștine.

Iată o notație făcută în acest sens de către mitropolitul Dosoftei în paginile *Parimiarului* tipărit în 1683:

> *„Pre-aceale vremi, de veaci era-n toată lumea slujba idolilor, că-mvățasă vrăjmașul pre oameni de-ș făcusă dumnădzăi drăcești. Cine ce rău făcea, așea avea dumnădzău aceluia feali de păcat.*

---

[25] Dicționarul latin-maghiar (*Dictionarium Latino-Hungaricum*) al lui A. Szenci Molnár, utilizat de către T. Corbea pentru a obține, prin traducere și prin prelucrare, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione,* îi era, desigur, cunoscut episcopului de Buzău, Mitrofan, dacă nu cumva textul făcea parte din biblioteca înaltului prelat.

[26] *Catehismul lui Coresi,* ediție A. Roman Moraru, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, coordonator I. Gheție, [București]: Editura Academiei Române, 1982, p. 101–105.

[27] *Palia de la Orăștie. 1581–1582,* ediție C. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1962; cf. *Palia de la Orăștie (1582)*, I. *Textul*, ediție V. Arvinte, I. Caproșu și Al. Gafton, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2005.

[28] *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688,* retipărită după 300 de ani, în facsimil și transcriere, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988; cf. *Biblia 1688*, I, ediție V. Arvinte și I. Caproșu, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

> *Curvele şi curvarii avea pre dzâna dragostelor, lătinii îi dzâcea Venera şi o mutară la Luceafărul cel mare, că acela Luceafăr face tărie goniţelor, de să gonesc dobitoacele, şi oamenilor le face poftă spre plod, de să mulţăsc oamenii pre lume şi vita. Grecii o chema acea dzână Chipra şi Afrodita şi dzâna dragostelor; iară noi, creştinii, îi dzâcem dzâna spurcăciunelor ş-a necurăţâilor, ce ş-au scornit păgânii, oamenii cei nestâmpăraţ a păgânătăţâi. Şugubeţii avea pe Cron, lătineaşte-l chema Saturnus, Luceafărul Sâmbetei. Spurcăcioşii iubiia pre Zeves, latineaşte-i dzâcea Iovis, adecă Gioi. Să fie fost şi om ca acesta spurcat şi după moarte, l-au pus nebunii, oamenii iubitorii de spurcăciuni, în dumnădzăi, de-l cinstiia, de făcea toate pângăriturile fără nice un păcat. Şi i-au pusu-i nume Dumnădzăul Tunului şi-l scriu* [adică îl zugrăvesc] *a mână cu fulgerul, în car înfocat, cu 2 hulturi înhămaţ. Cine iubiia curăţâia, aceluia încă-i scornisă vrăjmaşul pre Athina, dzâna-nţălepciunilor, ca nice cei înţălepţ şi curaţ să nu fie fără păcat. Era Soarele, Luna, Marţ, şi Miercuri, şi Luna şi alte multe basne de dumnădzăi.*" (III, 123v–124r)[29].

Sunt notaţii în care numelui unei divinităţi, împrumutat din limbile greacă sau latină, îi stă, semnificativ, alături, numele vechi, moştenit de limba română din latină, pentru a denumi o planetă şi, prin aceasta, o zi din săptămână. (Mă refer la Luna, la Marţi, la Miercuri, la Gioi şi la Vineri.)

Interpretarea dată de către Dosoftei, cărturarul mitropolit al Moldovei, în pasajul citat trebuie să fi fost generală în biserica ortodoxă, întrucât şi Antim Ivireanul notează în *Didahii,* în textul *Cazaniei la Sfântul Nicolae*, că vestitul Nicolae, arhiereul Mirelor Lichiei, a acţionat, prin daruri salvatoare, contra unui tată care:

> *„au socotit să chiiame în casa lui pe Afrodita, adecă curviia, şi pentru ca să câştige puţin aur şi argint*" (51)[30].

Spre mijlocul veacului al XVIII-lea, interpretarea cuprinsă în cele două pasaje datorate mitropoliţilor Moldovei, respectiv Ţării Româneşti, pare să fi fost generală, de vreme ce, într-o traducere din greceşte (este vorba de *Comoara* lui Damaschin Studitul), datând din anul 1747, traducere datorată lui Mihalcea logofăt[31], găsim un pasaj ce exprimă o poziţie asemănătoare aceleia cuprinse în *Parimiarul* lui Dosoftei:

> *„Şi cea mai rea decât toate era închinarea la idoli; că lăsa de a să închina lui Dumnezeu, ci fieştecare om după faptele sale să numească un dumnezeu: plugarii pământul, adecă pe dumnezeoaia Dimitra, păscarii şi corăbiarii pre dumnezeul Posidon, adecă pe mare, curvarii şi preacurvarii pre dumnezeoaia Afrodita, înţelepţii pre Athina, hoţii şi ucigaşii pre Arii, viteajii pre Ira, beţivii pre Dionis, mincinoşii pre Ermi, clevetitorii pre Arin, cei călduroşi şi luminaţ şi împăraţii pre Apolon, vânătorii pre Artemin şi, mai pre scurt, fieştecare om avea şi câte un dumnezeu…* "[32].

---

[29] Vezi Dosoftei, *Parimiile preste an, Iaşi, 1683*, ediţie M. Ungureanu, Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012.

[30] Antim Ivireanul, *Opere,* ediţie G. Ştrempel, Bucureşti: Editura Minerva, 1972.

[31] G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti, BAR. 1601–3100*, II, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 336.

[32] Transcriem citatul pe baza fragmentului reprodus de M. Gaster, în *Chrestomathie română*, II, Leipzig: F.A. Bockhaus – Bucureşti: Socecu & Co, 1891, p. 38–42

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Iar la finele veacului al XVIII-lea, Petru Bart, tipograful ardelean cunoscut pentru numeroasele cărți laice puse la dispoziția cititorilor cu mentalitatea schimbată de iluminism, nota în predoslovia *Esopiei*:

> *„pre multe locuri pomeneaşte istoriia de dumnezeii elineşti: de Apolon, de Diia, de Zevs, de Ermis, de Aris, de Cron şi de alţi mulţi, cum să fie fost grăind şi răspunzând, dară aceaea o putem creade cum că s-au fost săleşluind diiavolul într-acei idoli şi au fost răspunzând şi au fost făcând îndămnături, de s-au fost înşălând ticăloşii oameni şi au fost zicând că sânt dumnezei şi s-au fost închinând lor"*[33].

Idee similară celei formulate o jumătate de veac mai devreme de logofătul Mihalcea, traducătorul *Comorii* lui Damaschin Studitul, dar și aceleia exprimate anterior de către Dosoftei și de către Antim, ceea ce arată că atitudinea capilor Bisericii ortodoxe avusese ecou sau că acea atitudine era expresia unei poziții deja încetățenite în cultura românească veche, ilustrată prin uzul și prin semnificația dominante avute de lexemele *dumnezei*, *dumnezeoaie* și *dumnezeițe* în textele vremii.

4. Cultura marilor personalități ale scrisului nostru literar vechi, cunoscătoare avizate deopotrivă ale scrisului grecesc și ale celui latinesc, respectiv circulația unor texte apusene în spațiul nostru cultural, confirmată de inventarul unor bogate și bine articulate biblioteci umaniste (sunt relativ bine cunoscute bibliotecile lui UdrișteNăsturel, a Stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Mihail Halici) nu sunt totdeauna corect reflectate în istoria limbii române literare vechi, întrucât traducerea dată unor scrieri și îndeosebi vehicularea anumitor informații, precum acelea privind mitologia greco-latină, au fost, în mod cert, influențate sau cenzurate de către oficialitățile religioase ale vremii.

În acest context, circulația unor lexeme, precum *dumnezeu* si *dumnezeoaie*, sau citarea unor nume de divinități grecești sau romane, în perioada vechiului nostru scris literar și, mai ales, utilizarea și semnificația acestora trebuie stabilite prin punerea în relație a unor informații cu caracter divers, cultura românească veche dovedindu-se a fi, și din acest punct de vedere, un fenomen complex, nu totdeauna ușor de evaluat și de interpretat.

Diferite, lingvistic și cultural, de numele vechilor divinități latinești, asimilate în limba română încă din timpul formării sale ca idiom romanic și transformate, ca în toate limbile romanice, în nume ale zilelor săptămânii sau ale unor planete (*Luna, Mars, Mercurius, Jovis* sau *Venus*), numele zeilor și zeițelor din mitologia greco-latină au fost receptate și apoi constant utilizate, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca nume proprii cu relevanță exclusiv culturală.

---

[33] *Esopiia*, ediție I.C. Chițimia, în *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. 117–160.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)

Izvoare

Alexandria ilustrată de Năstase Negrule. 2015. Coordonator G. Dumitrescu. Bucureşti: Editura Sapientia Principium Cognitio.

Antim Ivireanul. 2005. *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*. În *Sfântul Antim Ivireanul şi Mănăstirea Tuturor Sfinţilor*, Arhim. Sofian Boghiu, 31–123. Bucureşti: Editura Bizantină.

Antim Ivireanul. 1972. *Opere*, ediţie G. Ştrempel. Bucureşti: Editura Minerva.

Biblia 1688, I. 2001. Ediţie V. Arvinte şi I. Caproşu. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688, retipărită după 300 de ani, în facsimil şi transcriere. 1988. Bucureşti: Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Catehismul lui Coresi, ediţie A. Roman Moraru. 1982. În *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, coordonator I. Gheţie, 101–105. [Bucureşti]: Editura Academiei Române.

Cărţile populare în literatura românească, I-II, 1963. Ediţie D. Simonescu şi I. C. Chiţimia. [Bucureşti]: Editura pentru Literatură.

Codicele Bratul. 2003. Ediţie Al. Gafton. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Codicele Voroneţean. 1981. Ediţie M. Costinescu. Bucureşti: Editura Minerva.

Corbea, T. 2001. *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, ediţie A.-M. Gherman. [Cluj-Napoca]: Clusium.

Coresi. 1930. *Lucrul apostolesc. Apostolul*, ediţie facsimilată I. Bianu. Bucureşti: Cultura Naţională.

Dosoftei. 2012. *Parimiile preste an, Iaşi, 1683*, ediţie M. Ungureanu. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Foletul novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. 1693–1704. 1942. Ediţie Emil Vîrtosu. Bucureşti: [f.e.].

Gaster, M. 1891. *Chrestomathie română*, I-II. Leipzig: F.A. Bockhaus – Bucureşti: Socecu & Co.

Herodot. 1984. *Istorii,* ediţie L. Onu şi L. Şapcaliu. Bucureşti: Editura Minerva.

Istoriia lui Esop, ediţie V. Barbu. 1999. În *Viaţa lui Esop. Studiu critic*, 175–208. Bucureşti: Editura Minerva.

Moxa, M. 1989. *Cronica universală,* ediţie G. Mihăilă. Bucureşti: Editura Minerva.

Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648, reeditat din iniţiativa PS Emilian. 1988. Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei.

Palia de la Orăştie. 1581–1582. 1962. Ediţie C. Pamfil. Bucureşti: Editura Academiei Române.

Palia de la Orăştie (1582), I. *Textul*. 2005. Ediţie V. Arvinte, I. Caproşu şi Al. Gafton. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Lucrări de referinţă

*** *Dicţionarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul I, partea a 6-a, Litera *D. discord-dyke*, Editura Academiei Române, [Bucureşti], 2009; tomul XIV, Litera *Z*, [Bucureşti]: Editura Academiei Române, 2000.

Gheţie, I., Al. Mareş. 1985. *Originile scrisului în limba română*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Ştrempel, G. 1983. *Catalogul manuscriselor româneşti, BAR. 1601–3100*, II. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

BDD-V4473 © 2017 Editura Mega, Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:34 UTC)